

2. Серьогіна С. Г. Сутність інституту глави держави та його еволюція у світовій державно-правовій практиці / С. Г. Серьогіна // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – №4 (23). – С. 54–65.

3. Серьогіна С. Г. Форма правління як базова категорія державного будівництва / С. Г. Серьогіна // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х., 2003. – Вип. 6. – С. 16–26.

4. Федоренко В. Л. Форма державного правління та модель державного управління в Україні: теоретико-методологічні аспекти / В. Л. Федоренко // Збірник наукових праць НАДУ при Президентіві України. – 2014. – №2. – С. 3–21.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. кафедри державного будівництва Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого К. О. Закоморна

Ісакова В. М.¹

ПРАВО НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Послідовне впровадження в Україні стандартів правової соціальної держави вимагає системних дій, які в першу чергу мають бути спрямовані на визнання, захист і забезпечення прав людини [8; 10]. Одним із найбільш важливих завдань, що постають на цьому шляху, є створення ефективної системи захисту прав людини, імплементація до національної правової системи міжнародних і європейських стандартів прав людини [12; 13], що свідчить про високий рівень правової культури суспільства [15]. У свою чергу це сприятиме належній реалізації конституційного положення, відповідно до якого права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності української держави.

Одним із важливих кроків у цьому напрямі є реформування системи правової допомоги. Міжнародно-правові акти, що передбачають право на справедливий суд, покладають на державу обов'язок забезпечити особі реальний, а не формальний доступ до суду, наголошуючи на тому, що

¹ Кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

це право не може бути ефективно реалізовано без забезпечення права на правову допомогу. Водночас сучасна вітчизняна юридична наука як правило приділяє недостатньо уваги розробці питань удосконалення механізму реалізації права на судовий захист і права на правову допомогу [4; 5; 6; 7], що обумовлює актуальність дослідження цієї проблеми.

Право на правову допомогу входить як один із елементів до загально-го правового статусу особистості, виступаючи гарантією інших прав і отримавши конституційне закріплення. Потреба в правовій допомозі присутня в усіх сферах здійснення прав, свобод, законних інтересів і обов'язків людини і громадянина, прав, законних інтересів і обов'язків інших суб'єктів права як професійне сприяння правовій діяльності останніх. Відповідно, в правовій системі сучасної цивілізованої держави повинні бути забезпечені правові можливості скористатися правовою допомогою.

Право на правову допомогу розглядається в юридичній науці як одне з основних прав людини і громадянина, що володіє всіма ознаками, властивими конституційним правам, є одним із прав, що складають юридичну базу для всієї системи прав, що володіє вищою юридичною силою і підлягає підвищеному захисту; як право, яке має двоїстий характер, тому може бути віднесено до прав-гарантій; як спосіб захисту інших конституційних прав і свобод громадян; як найважливіша гарантія юридичної безпеки [5, с. 30–31]. Воно є природнім і невідчужуваним правом людини. При цьому слід зазначити, що вказаний характер права людини здобувають не стільки у зв'язку із тим, що визнаються за людиною від народження, скільки через те, що покликані забезпечити свободу людини від втручання публічної влади.

Найбільш повно сутність права на правову допомогу може бути розкрита за комплексного підходу, коли вказане право розглядається як система правових можливостей, що дозволяють користуватися певним соціальним благом, є необхідними для існування людини та її розвитку в конкретно-історичних умовах і об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства.

Еволюцію визнання прав і свобод людини прийнято розглядати, використовуючи термін «покоління прав людини». Визнання кожного нового покоління прав і свобод людини призводило до розширення переліку прав людини та кардинального переосмислення їх сутності, ролі та статусу особи, її співвідношення з державою. Право на правову допо-

могу відноситися до другого покоління прав людини, оскільки не базуються на негативній концепції свободи. Держава не тільки повинна заперечувати право особи на отримання правової допомоги, потреба в котрій може виникати при реалізації того чи іншого суб'єктивного права особи, але й має створювати умови для його реалізації.

Щодо права на безоплатну правову допомогу, що гарантується державою окремим категоріям громадян у чітко визначених законом випадках, то вказане зобов'язання має характер соціального, є проявом формування не тільки правової, але й соціальної держави і може бути віднесено до другого покоління прав людини. Умовність такого віднесення полягає в тому, що історично це право з'являється значно пізніше (коли сучасні держави перейшли до такого етапу свого розвитку, коли ставиться за мету побудова не тільки правової, але й соціальної держави), аніж класичний перелік соціальних і економічних прав другого покоління. Іншими словами, віднести право на безоплатну правову допомогу до другого покоління прав людини дозволяє перш за все позитивний характер зобов'язань держави: держава, реалізуючи свої суверенні права, має взяти на себе зобов'язання із створення гарантій забезпечення права на безоплатну правову допомогу. З одного боку, юридична допомога – продукт соціальної держави, а з іншого – механізм, який сам забезпечує функціонування держави загального благоденства [1; 14; 16].

Розглядаючи питання про місце права на правову допомогу в системі прав людини, не можна оминати увагою і питання про поділ прав людини на позитивні і негативні. Зауважимо, критерій, що лежить в основі даної класифікації, не може бути використаний для розрізнення «першого» і «другого» поколінь прав людини. Сучасна філософія і юриспруденція прав людини не сприймають такої абсолютизації. Водночас різниця в цьому контексті між двома зазначеними групами прав людини все ж існує, але вона полягає не в самому факті того, що «втручання» з боку держави потрібно або ні, а в ступені, в якій це «втручання» є необхідним. Реальність така, що сьогодні держави набагато більше, ніж будь-коли раніше, обтяжені зобов'язаннями щодо гарантування індивідуальних прав. У більшості випадків ці позитивні зобов'язання не прямо впливають із формулювань відповідних положень, а є результатом їхнього розширювального тлумачення, заснованого на принципі ефективного захисту прав людини. У даний час не існує жодного права людини, яке, при відсутності будь-яких позитивних дій з боку держави, можна було

б вважати цілком гарантованим. У цьому ракурсі логічним уявляється поділ усіх прав людини на дві групи: до першої входять права, з яких випливають тільки позитивні зобов'язання, а до другої – ті, що потребують як негативних, так і позитивних зобов'язань держави [3, с. 10; 11, с. 64]. Право на правову допомогу має входити до другої з названих груп прав. Воно визнається позитивним правом, оскільки прямо зобов'язує органи влади створювати відповідні умови для її отримання.

Згідно з однією з них, право на правову допомогу відносять до групи особистих прав. Так, групу особистих прав поділяють на дві підгрупи: перша, більш загальна підгрупа, включає такі права, як право на життя, право на свободу особистості, право на фізичну недоторканість, друга підгрупа включає права, що конкретизують ті, які містяться в першій підгрупі, – право на свободу думки і совісті, свободу приватного життя і комунікацій, кримінально-правові та процесуальні гарантії особистих прав і свобод. Право на правову допомогу досить часто відносять до процесуальних гарантій особистих прав і свобод.

Наведена класифікація в частині віднесення до особистих прав права на правову допомогу не є загальновизнаною, адже право на правову допомогу спрямовано на створення передумов реалізації не тільки особистих прав особи, але й може сприяти реалізації політичних, економічних, культурних та інших прав. Так, правова допомога може надаватися не тільки при притягненні особи до кримінальної відповідальності, але й при прийомі на роботу, виникненні цивільного спору, складанні заповіту тощо. За такого підходу право на правову допомогу можна віднести не тільки до особистих, а й до економічних, політичних, культурних або соціальних прав [5, с. 39–40].

Окремі автори відносять право обвинуваченого на захист у суді до числа політичних прав поряд із виборчими, правами на участь в управлінні державними справами, на об'єднання в громадські організації та на звернення до державних органів, свободою слова, зборів та мітингів. Свою позицію автори обґрунтовують так: «право обвинуваченого на захист є одним із прав, що забезпечують недоторканість особи і захист законних прав та інтересів громадянина в кримінальному процесі, тобто в процесі здійснення державними органами функцій розслідування злочинів і правосуддя» [9, с. 52]. Така позиція також викликає заперечення, адже право на правову допомогу реалізується не тільки в кримінальному процесі, крім того, воно жодним чином не пов'язано із діяльністю, спря-

мованою на здобуття або утримання державної влади в країні, з якою традиційно ототожнюється політика.

Не може бути віднесено право на правову допомогу й до прав соціальних, оскільки останні характеризуються тим, що для їх забезпечення необхідні зусилля держави щодо створення умов для реалізації відповідних прав людини – на соціальне забезпечення, гідний рівень життя, охорону здоров'я тощо. За такого підходу до категорії соціальних може бути віднесено право на безоплатну правову допомогу, що є одним із елементів права на правову допомогу.

Велика група вчених взагалі не знаходить для права на правову допомогу, поряд із іншими елементами права на доступність правосуддя, місця в традиційній системі прав і свобод людини і громадянина [5, с. 40]. З цього приводу в юридичній літературі можна зустріти пропозиції із виділення ще однієї, додаткової, групи конституційних прав

Найбільш обґрунтованим видається підхід Н. В. Вітрука, який класифікує права особистості за їх соціальним змістом і призначенням в залежності від виду благ, які лежать в їх основі, і від виду потреб та інтересів особистості, які задовольняються шляхом їх використання [2, с. 20].

Отже, право на правову допомогу має розглядатися як природне невідчужуване право особистості (право на правову допомогу в суб'єктивному сенсі). Право на правову допомогу являє собою невід'ємну і невідчужувану можливість отримувати в установленому законом порядку професійну допомогу з питань правового характеру.

Література:

1. Барабаш Ю. Г. Інституційний механізм забезпечення соціально-економічних прав громадян України // Проблеми сучасного українського конституціоналізму : Зб. на пошану першого Голови Конст. Суду України, проф. Л. Юзькова. – К. : Логос, 2008. – С. 184–189.
2. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР / Н. В. Витрук. – М.: Юрид. лит-ра, 1986. – 173 с.
3. Гусейнов Л. Г. К вопросу об объективной ответственности в сфере международной защиты прав человека / Л. Г. Гусейнов // Вопросы устойчивого и бескризисного развития (научно-периодическое издание Международной кафедры ЮНЕСКО и Сибирского отделения РАН). – 1999. – № 1. – С. 63–68.

4. Дашковська О. Р., Ісакова В. М. Правова свідомість як елемент правової реальності // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – Вип. 103. – С. 239–241.
5. Ісакова В. М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ісакова Вікторія Михайлівна. – Х., 2013. – 207 с.
6. Ісакова В. М. Право на правову допомогу в системі прав людини // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – № 4 (71). – С. 337–345.
7. Ісакова В. М. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя / В. М. Ісакова // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 404–410.
8. Конституційно-правові засади становлення української державності : монографія / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. – Х. : Право, 2003. – 328 с.
9. Мицкевич А. В. Субъекты советского права / А. В. Мицкевич. – М.: Госюриздат, 1962. – 211 с.
10. Петришин О. В. Демократичні основи правової, соціальної державності // Вісн. Націонал. акад. прав. наук України № 1 (76) 2014. – С. 32–41.
11. Пушкіна О. В. Питання класифікації прав людини та способів її закріплення у сучасній конституційній практиці / О. В. Пушкіна // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 11(37). – С. 8–20.
12. Рабінович П. Практика Страсбурзького суду як орієнтир діяльності конституційних судів з імплементації європейських стандартів прав людини / П. Рабінович // Вісн. Конституц. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 35–36.
13. Серьогіна С. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства / С. Серьогіна // Вісн. Конституц. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 42–44.
14. Яковюк І. В. Виникнення та розвиток концепції соціальної держави / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 2. – С. 24–29.
15. Яковюк І. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи // Вісн. Акад. правових наук України. – Х. : Право, 2008. – № 1(52). – С. 43–56.
16. Яковюк І. В. Розвиток концепцій соціально-економічних прав як передумова формування соціальної держави // Проблеми законності : зб. наук. праць. – Х., 1998. – Вип. 35. – С. 22–27.